

conditions of the development of the junior pupils' morality are the regulation and control of their volitional activity because their character is just beginning to take shape and influence of adults is strong enough.

Статтю подано до друку 14.11.2013.

© 2013 р.

О. І. Василевська (м. Суми)

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

Постановка проблеми. Зростання нервово-психічного навантаження останнього десятиліття суттєво впливає на погіршення здоров'я дітей та молоді. Складний, непередбачуваний та суперечливий сучасний світ спричиняє збільшення негативних інформаційних потоків, загострення почуттів страху, невпевненості, розгубленості, відчаю. Зміни, які відбуваються у загальноосвітніх школах, суспільні негаразди провокують стреси, неврози, кризові стани, що приводить до руйнування психічного здоров'я молодшого школяра.

Аналіз актуальних досліджень. Особливості психічного здоров'я учнів початкової школи досліджували М.Безруких, Н.Біляєва, С.Болтівець, О.Васильєв, Л.Гладких, Г.Гончаренко, С.Громбах, Г.Гончаренко, І.Дубровіна, Н.Дубровінська, Д.Ісаєв, С.Єфімова, О.Кочерга, Н.Коцур, І.Ларіонова, С.Максименко, І.Медвечук, Л.Роговик.

Науковці О.Васильєв, Л.Гармаш, О.Кочерга, Н.Коцур дають комплексну оцінку психічного здоров'я молодшого школяра, аналізують його критерії, психогігієнічні аспекти нервово-психічних порушень.

Особливості впливу навчальної діяльності на психічне здоров'я молодшого школяра вивчали М.Безруких, О.Васильєв, Л.Гладких, С.Громбах, С.Єфімова, О.Кочерга.

С.Болтівець досліджував питання педагогічної критеріальності якості психічного здоров'я дітей та підлітків.

Фактори формування і розвитку психічного здоров'я молодшого школяра висвітлено С.Громбахом, Г.Гончаренко, І.Дубровіною, Н.Дубровінською.

Роль школи у збереженні психічного здоров'я дітей та підлітків вивчали О.Васильєв, О.Гречишкіна, О.Косигіна, О.Кочерга, Н.Коцур, С.Максименко, Л.Роговик, І.Медвечук,

У сучасній психології значна увага надається питанням охорони психічного здоров'я учнів початкової школи [2; 5; 6], профілактиці труднощів навчання [2;10], запобіганню деструктивним тенденціям розвитку особистості молодшого школяра [5; 9].

Мета дослідження полягає в теоретичному аналізі психічного здоров'я молодшого школяра.

Виклад основного матеріалу. Психічне здоров'я школярів – це збалансованість внутрішніх (когнітивних, емоційних, фізіологічних) і зовнішніх (вимоги соціального оточення, відповідність стилю учіння дітей стилю навчання і виховання) компонентів [9].

Створення сприятливих умов для збереження психічного здоров'я особистості на кожному етапі розвитку, потребує знань вікових та індивідуальних особливостей .

Психологічні аспекти розвитку учня початкової школи досліджено у працях Е.Еріксона, Л.Кольберга, Ж.Піаже, Е.Олександровської, Л.Божович, І.Булах, Л.Виготського, П.Ганушкіна, Д.Ельконіна, О.Дусавицького, В.Котирло, М.Лісіної, О.Скрипченко.

Молодший шкільний вік припадає на четвертий психосоціальний етап розвитку людини, що розпочинається з 6 років і відповідає латентній фазі у теорії З.Фрейда. З'являється у структурі учнів его(Я) і суперего(над-Я). Небезпека цієї стадії розвитку – почуття неповноцінності, некомпетентності.

У молодшому шкільному віці, провідною діяльністю визначено навчання. Новоутворення молодшого школяра: розвиток внутрішнього плану дій, рефлексія, довільність, розвиток позаситуативно-особистісної форми спілкування. Спілкування дітей з дорослими й однолітками розглядається як детермінанта психічного здоров'я.

Початок шкільного життя збігається з початком диференціації внутрішньої і зовнішньої сторін особистості дитини, яка відчуває себе соціальним суб'єктом і має позицію школяра. Внаслідок цього процесу з'являється орієнтувальна основа вчинку, переживання з приводу можливих наслідків поведінки [3; 4].

Психічне здоров'я молодшого школяра потребує особливої уваги емоційній сфері учнів. Емоції і почуття впливають на поведінку, на всі компоненти пізнання: відчуття, сприймання, уяву, мислення.

Таким чином, вплив вікового фактору на психічне здоров'я молодшого школяра проявляється у віковій своєрідності та динаміки проблем, збільшенні ризику виникнення ускладнень у перехідний, кризовий період.

Вікова криза не тільки провокує складності розвитку й закладає підвалини подальшого розширення можливостей особистості. Конструктивний вихід з вікової кризи, є чинником подальшого розвитку, сприяє формуванню якісно нових психічних і особистісних новоутворень.

Підвалини психічного здоров'я учня початкової школи закладаються у ранньому і дошкільному дитинстві. Особливості розвитку психічного здоров'я дитини на цих вікових етапах вивчали: Дж.Боулбі, Д.Стерн, С.Кулачківська, С.Ладивір, Т.Лізунова, Н.Плешакова, М.Степанова. Дослідниця С.Кулачківська підкреслює, що психічне здоров'я припустимо розуміти як здатність успішно регулювати свою поведінку і діяльність відповідно до норм і правил. Нормативна саморегуляція дає почуття захищеності, стабільності, впевненості. Стан психічного здоров'я характеризують прояви радощів, подиву, захоплення.

Особлива увага відводиться почуттю довіри до світу, як базисного утворення дитини раннього віку. Сформувавшись на першому році життя, як почуття, воно перетворюється на установку, що впливає на психічний розвиток дитини, стан психічного здоров'я у наступні вікові періоди. Неприятливий розвиток почуття довіри приводить до формування установки страху, підозрілості, що сприяє розвитку депресії, недовіри до себе і всіх оточуючих .

На думку науковців основою психічного здоров'я дошкільника слугує наявність емоційних, теплих взаємовідносин дитини і дорослого, надання дитині самостійності, підтримки, створення безпечного розвивального середовища.

Отже, ранній вік і дошкільне дитинство базові вікові періоди для формування основних нервово-психічних функцій, відповідальні періоди для формування і розвитку психічного здоров'я дитини.

Важливою для розуміння психічного здоров'я молодшого школяра є проблема визначення чинників психічного здоров'я учня.

Дослідження у цьому напрямку здійснювали М.Андрос, М.Безруких, О.Васильєв, В.Гарбузов, Л.Гладких, С.Громбах, Д.Ісаєв, О.Кочерга, І.Левіна. Науковці зазначають, що психічне здоров'я молодшого школяра залежить від біологічних, психологічних, фізичних і психосоціальних чинників.

Концепція дитячих неврозів, як один із напрямків вивченні психологічного неблагополуччя дітей молодшого шкільного віку, дозволяє проаналізувати взаємодію біологічних, психологічних і психосоціальних чинників [5]. Для нашого дослідження важливим є положення про біосоціальну єдність детермінант розвитку людини, яке дозволяє орієнтуватись, перш за все, на потенційні можливості дитини. У самій біологічній організації закладені можливості універсального, соціально-діяльнісного, функціонального розвитку дитини.

Вітчизняні і закордонні дослідники вказували на зв'язок особистісних особливостей і відхилень у психічному здоров'ї молодшого школяра. А.Томас і С.Чес запропонували поняття "важкий темперамент", як наявність сталих індивідуальних особливостей, які ускладнюють адаптацію і слугують виникненню відхилень у психічному здоров'ї, якщо існує невідповідність якостей темпераменту запитам оточуючого середовища.

Аналіз досліджень дозволяє виокремити фізичні і психо-соціальні чинники впливу на психічне здоров'я молодшого школяра.

Фізичні чинники поділяються на чинники макросередовища і мікросередовища. До фізичних чинників зовнішнього середовища, які представлені макросередовищем належать: кліматичні, природні умови, техногенні забруднення повітря, води, ґрунту. Чинники мікросередовища: незадовільні умови навчання та матеріально-побутові, міграційні процеси.

Наукові розробки психо-соціальних чинників свідчать, що негативні тенденції погіршення психічного здоров'я молодшого школяра тісно пов'язані зі зниженням рівня життя населення, втратою роботи батьками, руйнуванням сімейних цінностей [7].

Таким чином, вікові особливості молодшого школяра, які пов'язані зі швидким біологічним і психологічним розвитком, провокують надзвичайну чутливість учня до впливу великої кількості фізичних і психосоціальних чинників оточуючого середовища.

Логіка нашого дослідження потребує ґрунтовного аналізу психосоціальних чинників ризику психічного здоров'я молодшого школяра, які найчастіше зустрічаються в житті учня і на які практичний психолог може здійснювати цілеспрямований вплив. Розглянемо вплив сім'ї і навчального закладу.

У проблемі формування і розвитку психічного здоров'я молодшого школяра значне місце відводиться сімейним чинникам, які мають соціально- психологічний зміст. Зокрема: стилям батьківського виховання (І.Дубровіна, Р.Саймон, В.Сатір), впливу сімейної ситуації на особистісні якості дітей (А.Варга, М.Буянов, В.Гарбузов, О.Захаров, Є.Костіцин, М.Лісіна, М.Покатаєва, А.Співаковська, Д.Шатров, В.Хабайлюк, В.Юстицький), ставлення до дитини (Г.Бевз, З.Кісарчук, Н.Максимова, М.Миколайчук, Л.Орбан-Лембрик, А.Співаковська, Н.Максимова, Т.Титаренко), алкоголізації батьків та їх низькому освітньому рівні (В.Гавенко, А.Лічко).

Аналіз досліджень дозволив визначити сімейні ризики для психічного здоров'я молодшого школяра.

Чинники сімейних ризиків для психічного здоров'я молодшого школяра: порушення психічного здоров'я батьків (депривація, тривожність, конфліктність, агресивність, жорстокість); антисоціальна поведінка батьків (алкоголізм, наркоманія); конфліктні відносини між батьками, подружнє насилля; особистісні особливості батьків (замкнутість, відсутність емоційності); низький рівень психологічної та педагогічної культури батьків; конфліктні відносини зі сиблінгом (ревності, заздрощі, насилля).

Дослідники виділяють кризові сімейні ситуації, які негативно впливають на психічне здоров'я. Загальна риса кризових ситуацій – втрата захищеності. Почуття незахищеності

провокують особливості деструктивного сімейного виховання. Деструктивна сім'я розглядається як джерело травматизації для дитини. Неприятливі типи виховання сприяють розвитку напруги, нестабільності внутрішньої позиції дитини, що, в свою чергу, приводить до невротичних станів, неадекватного, дифузного образу «Я» [5; 7; 8; 10].

Як зазначали К.Хорні, С.Максименко та ін. дитина здатна подолати ситуації фрустрації та депривації якщо відчуває любов, піклування. Батьківська любов допомагає дитині стати внутрішньо вільною, створює підґрунтя для подальших життєвих досягнень.

Таким чином, діти, які мають досвід теплих, чуттєвих відносин, безумовного прийняття у сім'ї, проявляють високий рівень пізнавальної активності, адекватність поведінки і емоційних проявів, їм притаманна впевненість у собі, базове почуття безпеки.

Психічне здоров'я молодшого школяра тісно пов'язано з навчальним процесом, закладом освіти, в якому перебуває учень [2; 6; 10]. Дослідження М.Бітянової, М.Безруких, О.Васильєва, Л.Гладких, С.Громбаха, І.Дубровіної, О.Кочерги, Н.Коцур дозволяють визначити шкільні чинники ризику, які є загрозою для психічного здоров'я молодшого школяра.

Шкільні чинники ризику: неадекватні вимоги і методики дошкільної підготовки; стресова тактика педагогічного впливу (неадекватність вимог, приниження, погрози, атаки); невідповідність методик і технологій навчання; нераціональна організація навчально-виховного процесу; конфлікт з учителем, однолітками; низький соціальний статус в класі; психологічне, фізичне насилля з боку вчителів; економічне, психологічне, фізичне насилля з боку однолітків, старшокласників; відсутність системи психологічного і педагогічного впливу.

Отже, шкільні чинники ризику комплексно і систематично руйнують психічне здоров'я молодшого школяра. Інтенсивність впливу підсилюється сприйняттям їх учнями як некеровані, незмінні, які неможливо уникнути. З'являється відчуття безпорадності, меншовартості, відчаю.

Ускладнюють шкільні чинники ризику низька професійна підготовка учителів, їх особистісні якості (низький рівень рефлексії, емпатії, комунікативних і організаторських здібностей; самовпевненість), відсутність ефективної співпраці з батьками [10]. Збереження психічного здоров'я молодшого школяра, потребує інтеграції зусиль сім'ї та навчального закладу.

Дослідження О.Буланової, О.Вовчик-Блакитної, М.Зеленової, М.Каневської, А.Ісмагілової, А.Панасюка свідчать, що модель спілкування вчителя з молодшими школярами, впливає на перебіг процесу адаптації дитини до школи.

Особистісно-зорієнтована модель спілкування сприяє зниженню таких симптомокомплексів, як незахищеність, ворожість, репресивність. У той же час, навчально-дисциплінарна модель спілкування стимулює зростання показників симптомокомплекса. Підвищується вірогідність того, що негативні прояви, пов'язані з тривожністю, недовірою до себе, почуттям меншовартості, стануть стійкими особистісними утвореннями, спричинять формування невротичної особистості [5; 8].

Таким чином, особливість шкільних факторів ризику, які ускладнюють травмуючу ситуацію, пов'язана з їх комплексною і систематичною дією на учня. Варіанти неблагополуччя дітей у початковій школі характеризуються терміном «дезадаптація».

Шкільна дезадаптація розглядається як сукупність ознак, що свідчать про невідповідність соціопсихологічного і психофізіологічного стану дитини вимогам шкільного навчання. Симптоми шкільної дезадаптації ґрунтовно розкриті С.Громбахом, І.Дубровіною, В.Коганом, Н.Лусканової.

Психологічні переживання учнями стресової ситуації проявляються в афективних емоційних реакціях: агресивності, невпевненості у собі, тривожності, страхах. Під впливом психогенній,

починають формуватися або закріплюється ряд дисгармонійних варіантів розвитку особистості, до яких відносять психопатії і невротичний розвиток особистості [5].

Дослідники О.Кочерга та О.Васильєв визначають негативні чинники, які порушують гармонію душі та тіла: стан на межі норми – патологія, негаразди у родинних взаєминах, вплив авторитарного вчителя, дитячі страхи; порушення психічних засад навчального процесу; порушення оптимумів навчальної діяльності; порушення гармонії творчих здібностей, гіподинамія; недостатній рівень енергопотенціалу [10, с. 20].

Забезпечення нормального формування психіки, запобігання її девіацій потребує динамічної оцінки психічного здоров'я учня.

Структурні компоненти феномену досліджували багато науковців (М.Андрос, М.Безруких, С.Болтівець, Л.Гладких, І.Дубровіна, І.Ларіонова, С.Максименко, Л.Терлецька).

Група психічного здоров'я молодшого школяра, як інтегрована оцінка фактичного стану, встановлюється на основі п'яти критеріїв: психологічного, ефективності навчальної діяльності, соціально-психологічного, біологічної схильності, клінічного. Узгодженість критеріїв психічного здоров'я сприяє гармонійному розвитку молодшого школяра.

Інститут охорони дітей та підлітків АМП України запропонував класифікацію рівнів психічного здоров'я, що передбачає розподіл учнів на п'ять груп:

1-ша група – здорові та оптимально адаптовані;

2 група – ознаки напруження адаптаційних механізмів;

3 група – напруження і перенапруження адаптаційних механізмів, головним чином у формі астено-невротичних проявів, девіантної поведінки та інших стадій відносної компенсації;

4 група – субкомпенсація, ознаки «зривів» адаптаційних механізмів;

5 група – хворі, які мають певні клінічні прояви, декомпенсацію внаслідок «зламу» адаптаційних механізмів, необхідна активна терапія та госпіталізація [12].

Логіка нашого дослідження потребує визначення норми психічного здоров'я молодшого школяра. Як зазначають М.Андрос, Л.Гладких, І.Ларіонова, Л.Терлецька визначення норми психічного здоров'я особистості повинно здійснюватись відповідно до вікових періодів. Аналізуючи норму психічного здоров'я молодшого школяра, слід говорити про норму у стані активного розвитку особистості. Показники психічного здоров'я, одержані з кожного з виділених критеріїв психічного здоров'я зіставляються з нормативними показниками.

Для аналізу феномену психічного здоров'я молодшого школяра важливим є положення, що разом із зростанням і розвитком особистості, протягом основних вікових періодів, відбувається і зміна норми її психічного здоров'я.

Перед навчальними закладами постає відповідальне завдання: створення умов для збереження психічного здоров'я школярів. На думку С.Максименка: «Однією з найважливіших умов збереження психічного здоров'я учнів є дотримання науково обґрунтованих норм організації навчання школярів з урахуванням індивідуальних норм навантаження, здатність витримувати навчальне навантаження, не тільки зберігаючи стан повноцінного душевного, тілесного та соціального добробуту, а й збільшуючи, при цьому, якість власного психічного здоров'я. Саме тому, особливої уваги набувають основні в українській психології принципи цілісності психічного життя особистості, взаємозв'язку психічних процесів і властивостей, розвитку особистості під час навчання та виховання, соціальної зумовленості психічного життя людини» [11, с. 5].

Таким чином, психічне здоров'я молодшого школяра це інтегральний показник, який визначає успішність навчання учня та його соціальний розвиток під час навчальної діяльності та у повсякденному житті.

Висновки. Аналіз літературних джерел дає нам підстави розглядати психічне здоров'я молодшого школяра як психологічний феномен зі складною структурною побудовою, яка перебуває у взаємодії п'яти його компонентів: психологічного, ефективності навчальної діяльності, соціально-психологічного, біологічної схильності, клінічного.

Основу психічного здоров'я учня початкової школи складає повноцінне проживання дитиною всіх етапів онтогенезу, психічний розвиток, відповідно віковим нормам на кожному з цих етапів.

Зроблений теоретичний аналіз проблеми потребує обґрунтування ефективних засобів розвитку психічного здоров'я молодшого школяра, що стане предметом наших подальших досліджень.

Література

1. Андрос М.Є. Психічне здоров'я особистості в навчальних закладах / М.Є. Андрос // Педагогіка і психологія. – 1995. – №4. – С.27 – 33.
2. Безруких М.М. Трудности обучения младших школьников, имеющих нарушение психического здоровья / М.М.Безруких, С.П.Ефимова, Е.Н. Е.Н.Юркевич Е.Н. // Мир психологии. -2003. - №4(236). – С.211-218.
3. Божович Л.И. Этапы формирования личности в онтогенезе / Л.И.Божович. – СПб.: Питер, 2001. – . С.227-271.
4. Выготский Л. С. Психология развития ребенка. / Л.С.Выготский. — М.: Эксмо, 2003. – 508 с.
5. Гарбузов В.И. Нервные дети / В.И.Гарбузов. – Л.: Медицина, 1990. – 173с.
6. Гладких Л.П. Вариативная модель оценки психического здоровья дошкольников и младших школьников в образовательном пространстве / Л.П.Гладких // Психологическая наука и образование.– 2001. – № 2. – С.21-25.
7. Егорова Л.Х. О важности сохранения психологического здоровья на разных этапах детского онтогенеза / Л.Х.Егорова, И.Н.Алешина // Психолого-педагогический журнал Гаудеамус, 2006. –Т. 1. – № 9. – С. 31-36.
8. Исаев Д.Н. Предупреждение реакций дезадаптации (кризисных состояний) / Д.Н. Исаев // Практична психологія та соціальна робота. – 2013. – № 3. – С.56-61.
9. Косигіна О.В. Створення психологічного безпечного освітнього середовища / О.В.Косигіна // Управління школою. – 2013. – № 10-12 (382-384). – С.61-67.
10. Кочерга О. Психічне здоров'я молодшого школяра / О.Кочерга, О.Васильєв // Психолог на батьківських зборах / [упоряд. О.Главник]. – К.: Редакції загально педагогічних газет, 2003. – 112с. – С.20.
11. Максименко С.Д. Психічне здоров'я дітей / С.Д.Максименко // Психолог. – 2002. – № 1(1). – С. 5.
12. Технологія моніторингу психічного здоров'я школярів / [О.А.Бесєдіна, Г.М.Даниленко, Н.М.Колотій та інші] – Харків, 1998. – 22 с.

Статья посвящена теоретическим исследованиям психического здоровья детей младшего школьного возраста. Проанализированы современные тенденции изучения данной

проблеми. Розглядаються вікові особливості молодшого школяра для дослідження вікового своєрідності психічного здоров'я. Обґрунтовується психічне здоров'я дітей раннього і дошкільного віку, як передумова розвитку психічного здоров'я на наступних вікових етапах. Аналізуються фактори, які впливають на психічне здоров'я молодшого школяра: біологічні, психологічні, фізичні, психосоціальні. Особливу увагу приділяється психосоціальним факторам, пов'язаним з впливом родини і школи. Розглядаються критерії, рівні, поняття норми психічного здоров'я молодшого школяра. Визначені умови збереження психічного здоров'я молодшого школяра в навчально-виховному процесі. Визначені напрями подальшого дослідження даної проблеми, пов'язані з пошуком ефективних методів розвитку психічного здоров'я молодшого школяра.

Article is devoted to the theoretical research of mental health of children of primary school age. Analyses the lines research the problems. Discusses the age peculiarities of the younger pupils for the study of age identity mental health. Analyzed mental health of children of early and preschool age, as preconditions for the development of mental health on the following age stages. Examines the factors that affect the mental health of primary school children: the biological, psychological, physical, psychosocial. Special consideration given to psychosocial factors associated with the influence of family and school. Discusses the criteria levels, notions of mental health of primary school children. Analyzing the conditions of preservation of mental health of primary school children in the educational process. Identifies areas for further study of the problems related to the search of effective methods of the development of mental health of primary school children.

Статтю подано до друку 14.11.2013.

© 2013 р.

К. В. Дубініна (м. Київ)

НАПОЛЕГЛИВІСТЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З РІЗНИМИ РІВНЯМИ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ

Постановка проблеми. Практична реалізація завдань реформування початкової школи передбачає урахування усіх чинників, від яких залежить якість здійснення навчально-виховного процесу та покращення навчальних досягнень школярів. Серед них важливе місце посідає психологічний чинник, зокрема розвиток волевих якостей учнів, які у психології трактуються як відносно стійкі, незалежні від конкретної ситуації психічні утворення, що засвідчують досягнутий особистістю рівень свідомої саморегуляції поведінки, її володіння собою.

Навчання вимагає від учнів низки волевих якостей: організованості, самостійності, витримки, наполегливості тощо. Іноді саме їх відсутність є причиною низької успішності й порушень дисципліни, невпевненості у своїх силах, нездатності доводити розпочате до завершення, здійснювати хороші наміри, незадоволення собою. Сукупність позитивних волевих якостей утворюють силу волі особистості. Дитина, яка має сильну волю, вміє переборювати труднощі, що зустрічаються на її шляху до поставленої мети, при цьому у неї проявляються такі волеві якості як: рішучість, мужність, сміливість тощо. Слабовільні учні пасують перед труднощами, не проявляють цілеспрямованості, наполегливості, не вміють стримувати себе тощо.